

Lauaxetaren olerkigintzaren ardatzak

Jon Kortazar

1. Sarrera

Lauaxetak ez du zorte onik izan. Olerkari bezala diot. Bestela ere zortetik izan ez duen bezala. Gerra ostean, behin eta berriro, Lizardirekin konparatu izan da haren lana. Villasanteren lerrokada gozogarri eta harrigarrietatik hasita, *Jakin* aldizkari honen tratamendutik jarraitu —zarauztarrari ale osoa, laukiztarrari ale-erdia— eta bere lanaren argitaraldietan bukatuz (subentzio gabe geratu ginen, eta orain ere Lauaxeta galtzaile).

Euskal Herriko Olerkari-Txapelketa bukatzeko ordua badugu! Niretzat gero eta sendoago bihurtzen ari da Lizardi eta Lauaxetaren, Lauaxeta eta Lizardiren artean sortu diguten kontrajarpena kaltegarria dugulako eritzia. Gero eta irmeago uste dut, alderantziz, biak direla sos baten aurpegiak. Gure Lirika modernoaren abiapuntu onuragarriak. Irakurle batek atseginago izango du bata, besteak bestea. Baina estetika bakarraren dirdira desberdinak, bizitzan elkarren adiskide handi izandakoak ez ditzagun orain bana! Artikulu honen jarioan izango dugu astirik Lauaxeta eta Lizardi berriro elkartu eta haien besarkada ikusteko.

Lauaxeta modan dagoela dirudi. Ez dut nik modarena atsegin. Lauaxeta, ezkutuan izan bada ere, ageri da ageri, gerra osteko lirikaren habe diren hainbat idazleren lanetan. Jon Mirandek, Lauaxetak bezala, poesiaren gunea esanaren fintasunean datzala uste zuen. Gabriel Arestik idatzita utzi zituen bertsoak: «hilda ere / nire barrerean / abegintzen zaretela / are oraindik, / zuok laurok / Lizardi, / Orixe, / Lauaxeta, / Loramendi». Behar bezala estimatzen ez dugun Juan Mari Lekuonaren poesiaren barrokismoa eta eraikuntza intelektuala ere *Arrats Beran* liburuaren egilearekin zordun ageri dira. Hor dugu Atxaga «Lauaxetaren omenez» abesti bukatu eta etsipendua koreatzen: «Hil, hil, hurra».

Behar bada, olerkarien magalean hasi du olerkariak 1937ko ekaineko buruan konposatu ondoko hormetan inondik ageri ez zen untzaren hezetasuna. Ez, ordea, kritikoengan: Lauaxetari buruzko ikerketek ez dute askorik aurreratu. Eta, nire ustez, Arostegirenarekin¹ batera, gerra aurrean bere kideek (adiskideek, olerki-kideek) argitaratuak, gure olerkaria ulertzeko estimagarriak gertatzen dira oraindik. Aitzolengan eta Juan de Abandorengan izan zaituen Lauaxetak bere lanaren kritikarik borobilenak eta ispilu leunenak². Lizardik harako hura esan zuenetik hona («En ocasiones no llega a la entraña del idioma, quedando el original como adolescente de "insuficiencia expresiva"... Lástima que con alguna frecuencia (bere olerkiak) den la sensación de amontonamiento (...) un conglomerado de perlas donde fuese difícil seguir el hilo»³), ur asko eraman dute errekek; baina Lizardi zuzen ibili bazen ere kritikan, pisu larregi jarri dute esaldiok Lauaxetaren sorbaldan.

Gaur Lauaxetaren gorakada etorri dela dirudi. Orain gutxi norbaitek hitzaldi osteko galdera-sailean —ala interrogatorio deitu behar diot?— nor zen hobea itaundu zidan, Lauaxeta ala Lizardi. Eta, jakinda ere, arazoa ez dagoela «hobetasunean», maitasunean baino, erantzun nion: Nire ustez, Lizardiren estetika (ez dut esango euskal munduarentzat berritzaile ez denik, Lauaxetaren estetika beste, nik uste) Lauaxetarena baino hobeto integratu dute euskaldunek, euskal munduaren ikuspegizat berek duten aurreritzian. Lauaxetak eten egiten du horrekin. Lizardiren poesia euskal Mitologian, edo Fantastikan integratu egiten da; Lauaxetak eten egiten du irudi eta irudimen-mundu horrekin. Honen adierazletzat —ez dakit zer den, adibide ala froga— hizkera poetikoaren kontzepzioa dugu. Bigarren, Lizardiren poemak osoagoak, borobilagoak iruditzen zaizkit; Lauaxetarenak, ordea, irudi-collageak balira bezala agertzen dira nire begien aurrean. Ostera, Lizardiren lanek ez ditate balio poesia egiteko, irudimenean txisparik sor erazteko: hor

daude, perfektoak dira eta urrun diraute bere perfekzioan. Lauaxetarenetan, ordea, neure etxean bezala aurkitzen naiz, eta edozein bertsok, edozein irudik bultzatzen du nire irudimen-mundua; edozein hitz bihurtzen da sentsazio-mundu baten bultzatzaile. Abangoardiaren aztarnak izango dira ziur asko!

Baina, desberdintasunak hor egonik ere, badakit biengan sortzen dela poesia bizitzaren zentzu tragikotik. Biengan denborak sortutako larridura poesi sortzaile da. Denbora mugatua izanik, denbora ezilkorra maite duten izakiak dira poeton izpirituak. Gizon izan, eta Jainko maite dituzte bere arimak. Lizardik⁴, baina, fedearen bidez lortzen du irtenbidea:

Ta udazken-atsarreko goiz batean
esnatu nadi Yainkozko Betean

Hori gertatzean bukatu da larridura, Jaungoiko Beteak agintzen du ezilkortasuna. Lauaxetak nahi eta ezinean mantenduko du bere burua:

Neure eginen gezija ilkorrari dago,
ezilkortasun-otsa baitot maitiago (BB, 126),

euskaldun fededun tipikoarentzat heterodoxoak diren irtenbideak proposatuz: («Bizitzan zorionsu gadizan», AB, 24).

Hitz batean esateko, Jaungoikoarengana heltzeko oraindik borrokan ari den heroe tragiko erromantikoa da Lauaxeta.

Batak zalantza, besteak berpizte, baina biongan denboraren larriduraz bihotz-bizitza bete. Batasun honek inoiz baino hurbilago uzten ditu olerkari biak.

1981. urtean G. Garatek, Lauaxetaren *Bide Barrijak* liburuaren 50. urtemuga zela eta, eremuan bezala aldarrikatzen zuen, gure olerkariarentzat atentzio-pixka bat eskatuz. Aurton *Arrats-Beran* liburuaren urtemuga berean aurkitzen gara. Liburu honen argitararenaren aitzakiaz, Lauaxetak eta bere kideek egin zuten janaria ikusirik —barka, irakurririk— (bidenabar esan dezadan zein zen menua: «Entremeses, huevos escalfados con chantilly, menestra de langosta y langosta a la americana, tournedos Rossini, pulardas trufadas, ensalada, helado praliné, tartas negus, frutas y vinos, Marqués del Riscal y de Montecillo»⁵, eta hori liburua subentzio gabe argitara zela), idazlearen sen epikureoa jarraiturik pozgarriago egiten zait artikulu hau bere bigarren liburuaren argitarapen-

-urtemugaren gogorazioz eskaintzea, heriotza-urtemugari itxaron gabe. Edonork ikusiko duenez, zoriontsuagoak ginen euskaldunok liburu hura irabazi genuenean, egilea «paretaren kontra, eta arrats beherarik gabe» fusilatu zutenean baino. Bihoa, bada, artikulatu hau, *Arrats-Beran*-ez jaiotzen hasi zen poesi eguzki baten oroimenez.

2. Lana. Literatura

Lauaxetaren lan literarioa ez da mugatzen poesi liburuetara. Ezagunak dira horiek: *Bide Barrijak* (Bilbo 1931) eta *Arrats Beran* (Bilbo 1935); laurogeitabat poema biltzen dituzte bien artean. Hurrengo datuak ez dira horren ezagunak, ordea. Garaiko aldizkarietan beste horrenbeste poema sakabanaturik dituela, adibidez. Gehienak *Euzkadi* egunkarian aurkituko ditu irakurle ikertzaileak. Baina, horiekin batera, *Euzkerea* edo *Yakintza* aldizkarietan ere aurkitzen dira batzuren batzu.

Yakintza aldizkarian argitaratutako poema baten ostean hitz hauek jartzen dituenen,

«Elade edo erromatarren arauz egiñak diran olerki oneikaz idaztiñoa argitaratuko dau egilleak»⁶,

hirugarren lan batean pentsatzean ari da Lauaxeta. Honetatik bakarrik ezagutzen ditugu poema bi: *Yakintza*-ko hori eta laster argitaratuko dugun bigarren bat. Bietan joera neoklasikoa da nagusi, eta gaia epikureoa: jana eta edana.

Poesiaren alorrean, badugu beste daturen bat: adibidez, *Bide Barrijak* liburuaren «Uarra» atalean jartzen zuen bezala, poesia epikoa egiteko tentazioan jausi zela. Bere ereduak, Dante eta Goethe ziren lan honetan. Ez zitzaion Lauaxeta epika zaharrari lotuko, Estatu berriak sortzeko gai izan zen literaturari baizik. *Roncesvalles* deitzen omen zen poema⁷, baina ez dakigu izena euskaraz ala erdaraz zuen. Gerrak irentsitako gauzen artean galdu zen hau ere.

Prosa-lanean, Lauaxetak ipuingintzan moldatu zuen bere egina-hala. Lau atal nagusi ezagutzen dira haren ipuingintzan. Hasieran, ipuin moralistak idazten ditu *Jaungoiko zale* bezalako aldizkarietan; bigarren aro batean, umore-sailean murgildu zuen bere burua *Euzkadi* egunkariko lana bete asmoz; hirugarren joera, modernista

dugu, eta, agian, sail honetako «Iluntzeko ixarra» (*Euzkerea*-n argitaratua) dugu Lauaxetaren ipuinik sendoena; azkenik guda-garrian ipuin ideologiko bi argitara zituen erdaraz.

Alde batera utziko dugu Lauaxetaren kazetari-lana. Batetik, ez delako Literaturaren alorrekoa zuzen-zuzenean; eta, bestetik, bere ugaritasunak gainditu egiten duelako honelako lan bat. Baina ez genuke bukatu nahi, Lauaxetaren antzerti-lanen aipamena egin gabe. Lan original bi utzi dizkigu: *Asarre aldi*, eta *Epaya*. Itzulpen bi: Maeterlinck sinbolistaren *Balbia*, eta Sota-ren *Iru gudari*. Gainera, 1931. urteko abuztuan Mungian *Gotzone* deituriko lana aurkeztu zuen bere herritarren artean, baina honetaz (Lekeition bigarren aldiz agertuko zela jakin badakigu ere) ez dugu berri gehiagorik.

3. Estetika. Poesiaren definizioa

Lauaxetak —eta honetan bere garaiko olerkariengandik aldentzen da— poesiari buruzko hainbat teoria, pentsakizun estetiko utzi digu. Bereak ez izan arren oso-osoan, guztian originala izatea lan nekeza bait da, ez dago dudarik argi ikusten zuela pentsakizunok euskal literaturari eta bere lan poetikoari egin diezaioketen onura.

Definizio batetik hasiko dugu egin beharra. Lauaxetak, Novalis olerkari alemana aipatuz, «Poesia Errealtasun bakarra da» baieztatzen du⁸. Poesia da errealtasun bakarra, egia bakarra. Aipamena pixka bat luzatuz, honela jarraitzen du gure idazleak definizio bila:

«La poesía es un género de literatura que basa su mérito en cierto misterio muy grato que nos tralada a un mundo de realidades irreales que proyectan salud moral al despertar»⁹.

Edo *Arrats Beran* liburuaren sarreran, era literario batez, kontzeptu bera azaltzen duelarik, honela mintzatuko zaigu:

«Ludi onen bestaldez loratzen diran landaraen usañak goxalde bakoitxak dakarkidaz. ¡Auxe da nire sakona! Bestiak entzuten eztaben egal-otsa nere gelara yatorr eta barneko zugatz oneitatik txorriak aidatu ziran arren, abar-dardarea ezta amattu»¹⁰.

Hiru aipamenotan bat bera da Lauaxetaren lirika sortu duen lurgorria. Pentsakizun estetiko hau pentsakizun filosofiko —eta, agian, metafisiko— baten menpean dago. Guztiarekin, zera dio idazleak: Platon-en mundu-ikuspegia onartzen duela. Platon-entzat eta neoplatoniko idealistentzat, munduko gauzek ez dute errealitatea osatzen, badago «beste alde» bat, gauzak bere idealtasunean, bere esentzian aurkitzen direna. Mundu honetako gauzak ez dira, bada, «beste mundu»ko esentzien itzalak baino. Platon-entzat —eta Lauaxeta eta Lizardirentzat— errealitatean izateko maila bi daude: behekoa, ikusten dugun mundu honek osatua, bizitzaren mundua eta denborarena; eta mundu ideal bat, esentzien mundua, benetakoa. Egiazkoa, bigarren hau da: gauzak diren bezala agertzen dira. «Zeru»ko, edo goiko mundu hau ideien mundua da, ideala, nahikundearen eskualdea; gauzak desiratzen ditugun bezala aurkitzen dira eta hor dira: zoriona, edertasuna, eta ezilkortasuna. Poeta idealistek sinesten dute honetan, noski. Horregatik dio Lauaxetak «Ludi onen *bestalde*-ko usain eta egal-otsak» datozkiola handik. Baina honetaz aparte, poeta idealistek zera adierazten digute: horra heltzeko biderik egokiena, beste mundu horren espresabiderik zuzenena poesia dela. Poesiak beste mundu horren usaina dakarkio gizonari, mundu ideala nolakoa den erakusten dio; beste munduko edertasunaren mezulari bihurtzen zaigu poesia: «traslada a un mundo de realidades irreales». Errealitate idealen mundura eramango gaitu; hementxe datza poesiaren indarra.

Teoria estetiko honen eragilerik sendoena Swedenborg mistiko suediarra dugu. Eta esaldi honek argi uzten du zer den poesia idealistak bilatzen duena:

«El sentido literal insiste en las cosas tal como están en el mundo, mientras que el sentido espiritual insiste en ellas como están en el cielo; y como la unión entre el cielo y la tierra se realiza mediante correspondencias nos fue dada una Palabra»¹¹.

Aipamen honek berriro azpimarratzen du dioguna: errealitatearen maila bi daudela (Izpirituala —hiztegi kristauean, zerutarra— edo benetakoa, eta Mundukoa); eta Hitza, Poesia, lurraren —edo munduaren— eta zeruaren —edo idealaren— arteko lotura dela.

Estetika hau, estetika idealistaren barnean kokatzen da. Eta hau-ze izango da Erromantizismoa martxan jarriko duen indarririk nagusia. Horrela, bada, Lauaxetaren lana Erromantizismoaren barnean kokatu beharko dugu. Baina, kontuz!, arinago Erroman-

tizismoa zer den argitu beharko dugu. Bada mugimendu literario hau definitzeko hainbat era eta hainbat ezaugarritan atentzioa jaritzeko garaia. Guretzat, Octavio Paz-en jarraitzaileontzat, Idealismoaren eta Analogiaren ezkontzatik sortzen da Erromantizismoa. Idealismoa: mundu idealean sinestea. Analogia: poesia mundu bien arteko lotura dela onartzea. «Benetako» Erromantizismoa Alemanian sortzen da, Filosofia Idealistaren eraginez, Hölderlin eta Novalis-ekin, Idealismoa literatura egiten denean.

Idealismoa eta analogia jotzen badira Erromantizismoaren ezaugarri nagusitzat, honelako eritzi aurreratua proposatzen du Paz-ek: literatur mota hau hurren Frantziara igarotzen da, baina herrialde honetan Sinbolismo deituko dute; geroago Espainiara, eta hor Modernismo bezala ezagutuko dute. Beraz, Paz-en eritzi jarraituz, XIX. eta XX. mendeetako poesi mugimendurik garrantzitsuenak Idealismoz —Erromantizismoz— osatuak daude. Pentsatzeko garaia dugu, ekuazio hori laugarren adar batez osatu behar dugula: eta Euskal Herrira datorrenean, Olerkigintza.

Lauaxetaren kasuari berriro helduz, argi izango dugu Idealismo alemanak haren olerki-definizioan izan duen eragina. Baina olerkigintza horren praxia ikusiz gero, duda gabea da jadanik. Lauaxetak behin eta berriro errepikatzen du bere olerkiek, esanaren gainetik, «beste zerbait» adierazten dutela, bigarren zentzu bat ere badutela:

«Izkiño oneik ulertu gura dauzanak bein baño geyagotan irakurri begiz. Oraingo tankeran egiñak dira. Itzetan diñuena baño zerbait geyago atzaldu nabez»¹².

Beraz, joera sinbolista agertzen du bere olerkigintzan. Eta mugimendu frantses honen hiru ezaugarri nagusiren bitartez, guk uste, ondo azaltzen da Lauaxetaren lana:

1. *Musikalitatea*. Olerkiaren baliorik nagusienetakoa bihurtzen da. Zein da helburua? Mundu ez-erreal adieraztea, izpiritualtasuna mugatzea. Horretara heltzeko helburuaren neurriko tresna behar da. Zein da, ordea, hitz baten izpiritua? Bere musika, musikak hitzaren «beste aldea» adierazten duelako, «hitz gabeko poesia» bihurtzen bait da musika.

Sinbolisten artean, hala ere, poesiaren musikaltasunari buruzko eritzi desberdinak agertzen dira. Adibidez: Lizardi, aliterazioa nagusitzat joz, Verlaine-ren eskolara hurbiltzen den artean, Lauaxetak nahiago izango du Baudelaire-ren joera. Hitz distiratsuak erabiltzeko joera nagusitzen da, beraz: hitz arraroak, exotikoak, gutxi

ezagunak, baina beti belarrira ondo jotzen dutenak. Arazoa konplexuagoa bada ere, honek balio digu Lauaxetaren hiztegiaren joe-
rak ulertzeko, honegatik azal dezakegu Lauaxetak hitz «arraroa-
katik» duen ardura: «lerdi», «sastakai» bezalakoak erabiltzen ditu,
ez garbitasunagatik bakarrik, baita «politik», edertasunez josiak
ikusten dituelako ere (ezagutzen dugu Lauaxetak egindako hitz-
zerrenda, denen artean hitzik ederrena aukeratzeko asmoz); eta,
arrazoi beragatik, ez du Lauaxetaren poesiak Lizardirenak duen
musika. Lizardik bokalen aliterazioan oinarritzen du bere lana.
Lauaxetarengan ez dira arraroak batez ere /rr/ eta /s/ edo sibilan-
teak batzen dituzten aliterazio kontsonantikoak. Lauaxetaren ber-
tsoetan agertzen den armonia arraroak, dodekafonikoak (ez nuke
ezergatik esango «soinu-falta»k) musikaren ulerpen honetan du
iturburua.

2. *Zeharkako espresioa*. Poesi mota honetan esanahia ez da zu-
zenean adierazten, irudien bidez baino. Horrela, irudimen-mun-
dua zabaldu egiten da, eta olerkiak «beste zerbaite» adierazten duen
neurrian, «beste aldea» adierazten ari da.

3. *Heriotzarekiko larridura*. Poesia sinbolistak, izenak adieraz-
ten duenez, errealitate bi lotzen ditu sinboloen bidez. Irakur ditza-
gun errealitate biok era honetan: bata mundu honetakoa, bestea
«beste aldekoa». Zein da bien arteko desberdintasunik arduraga-
rriena? Duda gabe, denborarena, denboraren izaera desberdina.
Hemen mugatua, han mugagabea. Hemen heriotza, han ezilkorta-
suna. Hemen Gizona, han Jaungoikoa. Sinbolistak, bada, denbo-
rarekiko larriduraren adierazletzat izango du bere poesia.

Eta Lauaxetarengan argiago agertuko da hori. Honen poesiak
Jaungoiko, ezilkor, edertasunean murgildu nahi eta ezinean ari den
Prometeoren tragedia adierazten du. Denboraren gaiak, A. Ler-
txundik esaten zuenez «gai izpiritualak» baino hobeto, adierazten
du Lauaxetak eta Lizardik euskal letretara dakarten berritasuna.

Sinbolismoaren azalpen guzti honek, badakit bati baino gehia-
gori sortuko diola itauna buruan. Ez zuten esaten, bada, Lauaxeta
parnasianoa zela? Honetan astiro joan beharra daukagu. Batetik,
Aitzolek hitz hori erabiltzen zuenean, Baudelaire eta Verlaine-ren
lanari lotuz erabiltzen zuen. Hau da, berak parnasiano deitzen
zuen, gaur, «sinbolista» hitzaz adierazten da. Bestetik, nahiz eta
teoria sinbolistaren jarraitzaile legez agertu bere burua, Lauaxetak
praktikan mende-bukaerako hainbat idazleren lana jarraitzen du,
eta hauek badute joera hotz hori, eta hauengandik itsatsi zaio ho-
rrelako kutsua. Bestalde, gogoratu nahi nuke, lan hau ikuspegi

orokorra ari dela ematen, eta, ikuspegi orokorrak beti arriskutsuak badira, arriskutsuagoak direla Lauaxeta bezalako olerkari aldakor baten lanari erantsiz gero.

Lauaxetaren teoria poetikoa ezagutzeko biderik hoberena, Orixekin izandako polemikaren fruitu den «Erantzuna» lana irakurtzea dateke¹³. Bertan azadutako guztia agertzen zail bada ere, euskal olerkari biek klasizismoa literaturan zer den zuritzen dute.

Ez espaziorik eta ez denborarik dudanez «Erantzuna» bezalako lan baliotsua laburtu eta aztertzeko, bakarrik gai bat ukitu nahi nuke: Juxtu klasizismoa definitzen duen legea. Orixerentzat, arazoa argi dago: literaturatik eta denboratik kanpo diren legeak badira, eta legeok jarraitzen dituen lana klasikoa litzateke:

«Pensamientos y sentimientos fundidos armónicamente, son los que han de construir las grandes obras (...). Hay leyes filosóficas eternas que están asentadas sobre el buen sentido, la disciplina, la armonía, la medida y sobre todo, la unidad artística»¹⁴.

Hitz gutxitan: Orixek ez du esaten zeintzu diren legeok, eta, azken batean, dioena zera da: hitz egiten duenaren —hau da, beraren— fustean edo ustean oinarritzen direla; berifikazioa, lanaren egiazkotasuna, lana eta hitz egiten duenaren artean kokatzea da. Lotura, beraz, ez da Orixek suposatzen duen bezain objektiboa.

Lauaxetak berritasun txiki bat dakar:

«Eundi bakoitzean nor klasiko? Bere eginak ondoen ezi dauzana. Idaztiak argiro erakusten badeutsu eundi bakoitzaren tankera edo izatea, idazti axe buru duzu»¹⁵.

Orixerentzat hau zen betebeharra:

Klasikotasuna: Oreka: Arau aldaezina.

Lauaxetarentzat, ostera:

Klasikotasuna: Denborarekiko oreka.

Beraz, kontzeptu aldakorra da. Denborak eta gizarteak nola alda, halaxe aldatuko da lan literarioa ere. Literatura gizarte baten aldi bat espresatzeko era da Lauaxetarentzat, ez dago literaturan aldaezinezko legerik.

1935. urtean, hitzaldi baten bidez, poesiaren bigarren definizioa heltzen da Lauaxeta; kasu honetan, definizioak programa baten antza gehiago du. Ez ditu oraingoan oinarriak ukatzen. Esandako

guztiak balio izango dio. Baina arazoa beste alderantz doa: Lauaxetak orain egitura bat sortu nahi du. Euskal lirikako egitura.

Oraingoan hiru iturrion uretik sortu nahi du bere poesia: 1. Greziako tragedia; 2. Ahozko literatura; 3. Europako poesia berria.

Sail bakoitzak elementu berririk erakarri du Lauaxetaren poesia-ra. Hala ere, kontutan hartzekoa da, ez zuela programa bere poesia-rako bakarrik proposatzen, Euskal Poesia osorako baino.

1. *Greziako tragedia*. Greziak eragin ikaragarria sortu zuen Lauaxetarengan. Maite egiten zuen haren kultura, haren literatura. Haiseran Grezia zen.

«La divina Grecia que nosotros admiramos» dioen Lauaxetari Greziak asko eta asko irakasten dio: Klasizismoa askatasunaren begietatik ikustea (eta ez, Orixek egiten zuen bezala, arautegiarenetik), poesiaren edertasuna bilatzeko grina, izadiaren garrantzia, kulturaren idealizazioa. Greziako literaturaz ari denean, gure olerkariak behin eta berriro adieraziko digu zein balio aurkitzen duen Grezian: *sophrosyne* entzutetsua, edertasunak sortzen duen baretasuna:

«La serenidad griega que se esfuerza en salir a flor con una envoltura clara y concisa»¹⁶.

Baina denboraz, gauzak aldatu egingo ditu. Bigarren garai batean, *Arrats-Beran* idazteko aroan, Greziako tragediak deituko du bere besoartera. Tragedia: heriotza. Heriotzaren sinbolizazio-era berria sortzen ari denean bere poesian, Lauaxetak tragediatik ikasiko du bizitzaren galera eta heriotzaganako larritasuna adierazten. *Bide Barriak* lasaitasun eta ironia leunaren liburua da; *Arrats Beran*, ostera, heriotzaren agerpenaren liburua. Hauxe irakatsi dio tragediak: Heriotzaren erabilera literarioa eta, honekin batera, gaia azken mugetaraino eramatea. Ironia leuna ezpainetan izoztu du Lauaxetak, joko tragedia bihurtu. Lauaxetak batez ere Sofokle maite zuen. Arazo guztia ondo azaltzeko, bego hemen Sofokleren tragediaren zentzua:

«Lo trágico en él es la imposibilidad de cortar el dolor. Tal es la faz inevitable del destino desde el punto de vista humano»¹⁷.

Bai, Lauaxetaren apirilak ere hilik krudelenak bihurtzen ari ziren, eta hasi zen ulertzen gizonaren bizitzak idealismoarekin baino zerikusi handiagoa zuela malenkonía eta etsipenarekin.

2. *Ahozko literatura*. Lauaxetak ahozko literaturarekin duen lotura arrazoi bitan azaltzen da. Batetik, Erromantizismoak betidanik esan bazuen herri baten arima hizkuntza zela, ez zuen ahaztu izpiritu horren kristalizaziorik finena literatura tradizionalan kokatzen zela. Bestetik, ahozko literaturaren oraltasunaren edertasuna begi-bistan dago.

Luze litzateke adieraztea zein eragin izan zuen ahozko literaturak Lauaxetaren lan poetikoan. Baina eragin sortzaileei buruz, ohar-pare bat egin dezakegu. Orain artean baieztatu denez, Lauaxetaren ahozko lanak iturri jakin bi ditu: Aitzolen teoriak eta García Lorcaeren praktikak. Egia da ahozko literaturaganako interesa giroan aurkitzen duela Lauaxetak, eta Aitzolek eta Lorcak eragin handia izango zutela. Baina komeni da gauzak hari bakarretik ez zintzilikatzea. Horregatik ez nator bat L. Otaegirekin hau dioenean:

«Aitzolek jarritako herri-olerkigintza horren bideetan Lauaxetaren bigarren liburua, *Arrats Beran* (1935), aurki bait dezakegu».

Nire ustez, Lauaxetaren herri-literaturarekiko lotura arinagokoa da, 1932ko Ekainean hasia da, *Euzkadi* egunkarian ahozko testuen bilketa eskatzen zuenean. Urte berean, Martxoan, Euzko Gaztedian emandako hitzaldi batean, ahozko literaturaren garrantziaz mintzatu zen. Eta *Bide Barriak* liburuan badago Lauaxetak ahozkotzat zuen poema baten jarraipena¹⁹. Gainera, ezin da ahaztu, Aitzolengandik aparte, ahozko literatura indar berezia hartzen hasia zela On Manuel Lekuonaren lan klasikoaren bitartez, eta Azkue eta A. Donostiaren ikerketen bidez. Lauaxeta, giro baten fruitu dugu, beraz.

Eta praktikara igaroz, beste horrenbeste. Egia da Lorcaeren eraginak ikaragarri sendoak zirela. Baina aurretiaz Lauaxetak ezagutzen zuen ahozko tradizioa (erromantzeak eta baladak), bere lanetarako erabili zituen idazle biren bitartez: Maragall eta Maeterlinck. 1928. urtean, jada, Lauaxetak Maragall itzultzen du, eta 1930ean Maeterlinck-en «Iru neskatillak» itzultzen du, geroxeago «Iru zaldunak» eratzeko balio izango diona.

Beraz, ahozko literaturarekiko lotura iturri eta eragin askotatik datorkio Lauaxetari. Hasiera-hasierakoa dugu bere lanean; ezin da, ba, arrazoi bakarretik sortua dela esan, nahiz eta azken arrazoi bezala beti aipatu baharko ditugun Aitzol eta Lorca.

3. *Europako poesia berria*. Honetaz oso zabal jokutzen du beti Lauaxetak. Honen poesia eklektikoa da, iturri askotako urak onartzen dituena.

«Edertasuna ez da inoren morroi, ez eskola batekoen seme»²⁰,

esango digu Lauaxetak, edertasunaren balioa beste edozeren gainetik jarriz literatur kontuetan. Horregatik, sentimendua norako, Lauaxetaren estilo-haizea ere harako:

«Batzutan klasiko eskolara joaten naz, beste batzutan Heineren eskolara. Noizbaiten Valéry jaunari agur bat egitera edo parnasianoai»²¹.

«On jartzen dau Estefania abeak, batzutan neúre gogoa bake giroan zala, beste batzutan barriz, larri. Ordu bakoitzari zor jakozan bertsoak urtetan jatazan»²².

Zabalak dira Lauaxetaren irakurketak, eta zabalak neurri berean irakurketotatik hartzen duen eragina. Ateak eta begiak zabalik dituen olerkariak²³, era askotako idazleak adierazi nahi ditu «Europako poesia berria» adierazten duenean.

Jakina denez, Lauaxetak hainbat eskolotako irakurketak eginak zituen:

- a) Lehen belaunaldi erromantikoa: Hölderlin, Novalis, Keats, Leopardi.
- b) Bigarren belaunaldi erromantikoa: Heine, Victor Hugo.
- d) Frantziako Sinbolistak: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Rimbaud.
- e) Espainiako Modernismoa: Juan Ramón, Manuel Machado.
- f) Kataluniako Renaixença: Maragall, Verdaguer.
- g) Europako Post-sinbolismoa: Maeterlinck, Valéry.
- h) Mende-bukaerako idazleak: Sully Prudhomme, Carducci, Mistral.
- i) 27ko Belaunaldia: Lorca, Alberti, Guillén.
- j) Frantziako Abangoardiak: Cocteau, Apollinaire; eta Frantziako idazle kristauak.

Esaldiak aditzera ematen duenez, izen-oihan horretan, tendentzia zehatz eta jakin batzutara hurbildu zen, mugimendu estetiko batzu onartuz eta beste batzu baztertuz. Badakigunez, Lauaxeta-

ren irudi estetikoetan zerikusi handia zuela Madrileko *Revista de Occidente*-k, ez da ausartegia pentsatzea aldizkari honek zuzendutako bideetatik joango zela Lauaxetaren ustea ere. Orduan, zer esan nahi du «Europako Poesia berria» esaldiak? Ba, XX. mende-hasierako poesia, Abangoardiak, Poesia hutsaren era bateko eta besteko jarraitzaileak, neopopulismoa, neoklasizismoaren bide berriak.

Bere bizitzako azkenak izango ziren uneetan, Lauaxetak Europa bihurtzen ditu begiak, eta handik asko eta asko ikasten du.

4. Europarekiko loturak

Ez da zaila izaten olerkari Laukiztarraren iturriak ikusi eta dastatzea. Mitxelenak²⁴, iturriak ukatu gabe, Lizardigatik esaten bazuen zaila zela harengan influentziak nabaritzea, hain ondo integratzen edo euskalduntzen zekizkielako, bestelakoa da Lauaxetaren kasua. Honek nahiago du iturriak euskaratzea eta nabari uztea. Datuak ugari baino ugariagoak dira. Adibideok luze joango badira ere, ez dugu uste estaltzearekin ezer lortzen dugunik. Alde batera utziko ditugu lotura ideologikoren bat izan duten idazleak. Poemaren antzekotasuna izango da gure erizbide bakarra; batzutan antzekotasunaz ezezik, itzulpenaz ere hitz egin dezakegu.

Lotura argiak dira gure ustetan poema hauen artekoak: Heine eta «Lied»; Keats-en «Ode on a Grecian urn»; Leopardi eta «Ondartza»; Baudelaire-ren «Le voyage» eta «Itxasora»; Mallarmé-ren «Placet» eta «Sèvres'ko murkua»; Rimbaud-en «Le dormeur du val» eta «Artzain baten erijotzean»; Sully Prudhomme-ren «Ma fiancée» eta «Maitale kutuna»; Carducci eta «Palankari bati»; Maragall-en «La vaca çega» eta «Txakurtzuba»; Valéry-ren «Le cimentière marin» eta «Espetxequarena»; Lorca-ren *Romancero Gitano* eta «Langille eraildu bati», «Artzain baten erijotzean», «Narkis» etab.; Alberti-ren *Marinero en tierra*-ko 40. poema, «Grumete» poema eta «Txo moskortuba»; Machado-ren «Cantares» eta «Bertso zarrak».

Azterketa zehatzik ezin dugu eskaini, baina aipaturiko poemen arteko lotura oso-oso estua da; gure tesian berri puntualagoak eta testu-konparaketak aurkituko ditu irakurleak, nahi badu.

Guzti honek Lauaxetak Europarekin duen lotura azpimarratzen badu ere, ezta gutxiago egia Lauaxetaren originaltasunaz itaun-marka bat jartzen duela idazlearen lanaren aurrean.

Lauaxetaren lana, hasten ari zen lana da. Oso gazterik hila izanik, bere sistema guztiz originala denik ezin baieztatu dezakegu. Egia da Lauaxetaren olerkiek, abiapuntu bezala, idazle handiren baten poemaren edo bertsoaren bat izaten dutela. Lauaxetaren ohi-tura, gainera, Europako literatura Euskal Herrira erakartzeko dardabilen asmo horretan, ez da influentziak estaltzea. Nabari jartzen du hartutakoa. Horrela, asko eta asko hartzen duen idazlea bada ere, batez ere girotzeko elementuetan, Lauaxetak jakin du lanok mundu pertsonal batean integratzen. Lauaxetaren gunea, estiloaren mailan baino gehiago, pentsakizunen mailan aurki dezakegu, heriotzarekiko larridura hori espresatzen duenean, nahiz eta ideia hau ere Erromantizismotik datorren.

5. «Bide Barriak»etik «Arrats Beran»era. Lauaxetaren sistema poetikoa.

Nire irakurketa pertsonala jarraituz gero, *Bide Barriak* baino gustagarriagoa iruditu zait beti *Arrats Beran*.

Intentzioa benetakoa bada ere, ezin nintzen, ezin gara intentzio hutsez baliatu. Eta testuen arteko azterketa derrigorrezkoa iruditzen zaigu. Agian, artikulu honen alderik interesgarriena gerta zitekeen hau; bestalde, zailena gertatu zaidana, berau izan dela aitortuko dut. Ez da erraza, ez, datu-pila honelako laburpen batean eratzea eta taxutzea. Askotan sentitu dut nere burua datuek gainditua eta haria galduta. Ahaleginak, baina, merezi izan duela-koan nago, nahiz eta erabili ditudan teknizismoak ere ustegabeko oztopo gertatu behin baino gehiagotan.

Gure azterketan metodologia semiologikoa jarraitu genuen. Esan nahi dugu, maila bitan (eta bakoitza azpisail bitan) banatu genuela azterketa: hitzen maila, azpimaila foniko eta morfosintaktikoarekin; eta maila semantikoa: azpimaila estilistiko eta semiologikoarekin.

1. Maila foniko-metrikoa

Liburu bion arteko desberdintasuna hasiera-hasieratik ikusten hasiak ginen. Maila honetako ezaugarriak nagusienak hauexek dira.

– Lizardik jada ikusi zuenez, Lauaxetak ez ditu bertsoaren silaba-kopuruaren kontaketa Sabino Aranak jarritako legeak jarraitzen.

– Ahapaldiaren egitura formalaren aldetik, Europako metrika berria eta euskal metrika tradizionalaren arteko nahasketaz baliatzen da Lauaxeta. Lehenbiziko liburuan batez ere, zortziko txikian oinarritutako testuak sortu ditu; ondorio larriak erakarri dizkio honek, erritmo aldetik gehienbat, zeren ahapaldia gastatua bezala agertzen bait da bere esku artean: lerdentasunik gabe, behin eta berriro egitura formaletan jausia. Bigarren libururako ikasiago eta jantziago agertzen du bere burua: euskal ahapaldi tradizionalak bere azpiegitura agertzen dute. Beste alde batetik, Lauaxetak uko egin die bertso-ahapaldiei, eta koplaren egituraren jarraipenean sortuko ditu bere balada berriak.

– Balio musikalak direla eta, bigarrenean ugariagoak eta aberatsagoak direla aitortu beharko dugu. Aliterazioa, hitzen doinuekin egindako jokoak, ugariagoak dira. Baina ez da hori, gertatuko den ekintzarik garrantzitsuena izango, liburu honetan gertatzen den koherentzia musikala baino. Leloen bitartez zentzu musikala gehitu egin da, aliterazioak aberastu, puntuak konplexuagotu, zangalatrauak erabili, azken batean, zentzu musikala eta komunikatu nahi den mezuarekin lotua.

Lehen ondorio batera hel gaitzke: Lauaxetak gero eta tekniken jabeago agertzen du bere eskua lan poetikoaren bide neketsuan. Honek ez du bakarrik besarkatzen adieraziko maila foniko-metrikoa; berdin-berdin balio du maila morfosintaktikorako ere.

2. Maila morfosintaktikoa

Diogun heldutasun tekniko horren frogak hauek lirarteke: aditz soilaren erabilerearen ugaritasunaren aldaketa, eta joskeraren konplexutasuna. Jakina denez, aditz soilaren erabilera ez da Aranatar-keria huts-hutsean (Lauaxetak arlo honetan gehiago zor dio Elizalderi Aranari baino); gure idazlearen estilo-ezaugarriak berezienez-tako bat da. Garbizalekeriaz ari zela horrela, diote batzuk. Ez nago ni hori arrazoi bakarra dela esaten dutenekin. Begi-bistan dagoe-nez, aditz soilek konposatuek baino silaba gutxiago dute, eta, horrela, olerki neurtuak egiteko abantailarik uzten dute. Hala ere, onartu beharko dugu, erabilera horrek, arkaismoaren ezaugarri izanik, bortxapenen bat erakartzen duela irakurleak mezua uler-

tzerakoan. Bigarren liburuan, herrikoiagoa izan nahirik, gutxitu egiten du aditzon frekuentzia. Beste errekurtsio batzu aterako ditu plazara: elipsia, adibidez.

Joskeraren konplexutasunak ondorio zuzenak ditu Lauaxeta ulertzeko. *Arrats Beran* liburuan, joskera konplexuagoa da: elipsia agertzen da; esaldi menperatuen agerpena gertatzen da, eta, batera, ideien matizazioa; eta azkenik, izen-sintagmaren konplexutasuna bilatzen du idazleak. Lehen liburuko joskera, esaldi nagusien elkarketan oinarritzen zen, eta hau oso arriskutsua da: dena garrantzi berekoa denez, ez da antiklimaxik sortzen, tonua gogortu eta lehortu egiten da, dena esan beharrean aurkitzen delako idazleak, eta joskerak ez du matizaziorako bidea zabalik uzten. Dena esan beharraren beharrez, ez zaio irakurlearen sugerentziari aterik zabaltzen. Horrela, paralelismoa izango da lehen liburuaren espresabide-giltza.

Bigarren liburuan, ordea, eta joskera aberatsagoari esker, Lauaxeta ez da bere idazkeran objektuaren deskribapenera mugatzen, areago joango da: objektuak sortzen duen inpresioa deskribatzera.

3. Maila semantikoa

Puntu honetan, gehien erabilitako espresabideak aztertzen genituen; baina ez zen gure helburu bakarra ezaugarri-sorta bat eskaintzea, baizik eta datuen bitartez interpretazio-mundu batera heltzea. Zertan ote dira desberdinak liburu biak?

Bide Barriak-en estiloa, estilo enuntziatiboa da, esan nahi dena esaten da argi eta garbi; beraz, deskriptiboa da. Erromantikoa ere bai, deskripzioa nitasunaren mugetan geratzen baita. Eta, agian, parnasianoa, batez ere poemaren kanpoko egitura paralelistikoa eta sentsazio-mundua lantzen direlako. Normaren apurketa, ugaritasunaren aldetik egin da: espresabideak piltatu.

Azterketa zehatzago batek zera adieraziko luke: liburuko espresabideen oinarriak paralelismoa eta sinestesia direla. Izenlagunen aldetik liburuak ez da oso aberatsa; epitetoak jositakoak, eta denotazioa, arlo honetan, nagusitu egin da. Ondorio bera ateratzen da metaforizazioa eta pertsonifikazioaren alorretan. Lehena konparazioaren menpean jarria dago, eta egiten den pertsonifikazioak ez du jarraitzen teoriarik Idealismo alemanak sorturiko ikuspegia.

Gauzak zeharo aldatzen dira bigarren liburuan. *Arrats Beran* liburu sinbolikoa da, esaten denak mundu berri bat sortu nahi du:

irakurlearen mundua; enuntziazioak narrazioari egin dio leku; sugerentzia nagusitzen da. Estiloaren espresabideak ere teknika alde-tik aberatsagoak dira: metafora-mundua aberastu eta landu egiten da. Greziako tragediaren bidez Lauaxetak, kanpoko sentsazio-munduari kendu, eta barne-saminari eman dio lehentasuna. Testuak narrazioak dira, baina irakurlearen partehartzea behin eta berriro eskatzen dutenak, eta gehienetan argumentu narrazioa bera poemaren esanahiaren giltza bihurtzen du zeharkako espresara erabiltzen duen Lauaxetak.

Hizkera berria dabil orain, estilizazioz eta sinbolizazioz josia. Izadia guztiz pertsonifikaturik agertzen da, batzutan gizonaren laguntzaile eta bestetan haren tragediaren testigu mutu eta krudel.

Desberdintasun nagusi bi daude, beraz, liburuen artean. *Bide Barrijak*, lehenak, Nitasuna du gai nagusizat. *Arrats Beran* liburuak, ostera, Bestea. Ni-tik Beste-ra aldendu da Lauaxeta bere poesia modernizatuz. Bigarrena espresio-munduari dagokio: hasieran espresio zuzena bilatu du Lauaxetak, bigarreanean sinbolismo bidezko zeharkakoa.

Bietan, baina, gaia bera izan da, guk uste: denborak sortzen duen larridura: Chronos eta Thanatos-en arteko borroka, biluzik eta beste barik lehen liburuan, giza gorpuzturik bigarreanean. Hauxe litzateke, guk uste, bien arteko aldaketa-giltza: *Arrats Beran* liburuan Chronos eta Thanatos-en arteko borroka irauten duela-rik, Eros sartu da tartean.

6. Irakurketa bat

Michel Charles-ek dioenez, irakurketa eraiki beharreko eraikitako objektua da. Idazleak sortua, baina irakurleak birsortuko buena. Bigarren eraiketa hori eskaintzea izango genuke sail honen helburu.

Lauaxetak, Erromantizismo Nagusiaren eta Sinbolismoaren bideak jarraituz, ia gai bakarra du: Denborarekiko larridura, denboraren iragateak eta heriotzak sortzen duen beldurra eta hemendik irteteko egindako ahaleginak. Idealismo alemanak (Fichte-k zuzenago) argi zuen arazoa: Gizona Jaungoikoarengana abiatzen ari da eboluzio etengabe batez. Honek irudi baikor bat sortzen du: Gizonak, Jaungoikoarengana helduz, Edertasuna eta Ezilkortasuna

lortzen du. Nire ustez, baikortasun honen pean idatzia dago *Bide Barriak*. *Arrats Beran-en*, ostera, larridura berdina izanik, ez da hain argi ikusten irtenbidea. Bigarren liburuan tragedia nagusitu da baikortasunaren gainera. *Arrats Beran* liburuan bada oso antzekoak diren poemen pareak: «Ezkontza goxa» eta «Bolutxu zuriya». Biak hasten dira berdin, neskato bat senargaiaren zain dagoela. Bietan zaldiak (mandoak) datoz. Baina batean, «Ezkontza goxa»n, senargaia hil egin da eta ez da agertuko, neskatoa betirako bakarrik utziz. Bigarrenean, mutilak neska hartu eta berekin darama.

Lauaxetak denboraren igarotzea sinbolizatzeke asmoz erabiltzen dituen sinbolorik maiteenak aurkitzen ditugu poeman. Denboraren igarotzea zaldiaren higiduraz, joan-etorriaz adierazten du. Poema biok denbora gaiarekin lotuak direla espreski adierazia dago, gainera. Maitasuna eta denbora loturik aurkitzen dira Lauaxetaren poemagintzan, maitasunik ez lortzeak igarotzearen higidura arintzen du:

«Arin doaz liparrak
gordez duaz ixarrak»

adieraziko dio idazleak pertsonaiari, bere denbora bukatzen dela esanez. Maitasuna lortzen duenak, ostera, lotu egiten du, garaitu, denboraren igarotzea.

Maitasuna lortzen duena denboraren gainera dago; horrela, «Bolutxu zuriya» poeman, denboraren sinbolo den ibaia gero eta ur gutxiagorekin etorriko da. Irakurketa honek beste poema batzu argitzen ditu, hala nola, «Burtzaña» (lehenago «Arrats Beran» izenburua zuena), edo «Artzañena». Poemotan haserretzen diren neskak aurretik igaro den mutilagatik haserretzen dira, berarengan denboraren garaipena aurkitzen bait da, eta hori batentzat bakarrik izango bait da.

Lauaxetaren olerkigintzan tragedia hitzak herioa adierazten du, baina hitzaren zentzu bikoitzean: heriotza izatea eta denbora garaitu ezin izatea. Tragedia, denborak bere jarioan sortzen duen samin eta larridurarekin lotua dago. Aipaturiko poema biok adibide egokiak dira denborarekiko larridura zer-nola agertzen den Lauaxetarengan ikusteko. Ikusi dugunez, larriduratiko irtenbidea maitasuna da: emakumea. *Arrats Beran-en* trataturiko emakumearen irudiak zerikusi gutxi du «Maitale Kutuna»rekin. Biek izango dute, ziur asko, sorrera berbera: naturalismotik ihes egiteko idealismoa bilatzen duen poesia, hain zuzen, baina «Maitale kutuna»koa (eta hemendik sortu dugu Lauaxetaren emakume-irudiaz dugun

eritzia) aingeru bat bada, bigarren liburukoak ez dira horrelako, erotizaturik agertzen dira, maitasunerako, ez bakarrik gogo, gorputza ere badutenak.

Emakumearen sinbolotik hurbil, irudimenean behintzat, alkoholaren irtenbidea dago. Biak irudi ardatz berdinarengatik ingurukoak: unean unekoa hartu eta bizi behar dela adierazten diguten larriduratiko irtenbideak ditugu. «Collige, virgo, rosas» topikoaren inguruan sortuak. Egia esateko, taxu honetako olerkiek («Bertso zarrak», «Kanta ariña») oso argi adierazten dute Lauaxetak duen eritzia: gartzaroa bizi behar dela, geroan pentsatu gabe.

Durand-en²⁵ arketipoen klasifikazioa jarraituz gero, sinbolook gauaren esentzia adierazten dutela ikusiko genuke. Denborak sortutako larriduratik irteerako bidea gauzeekin bat egitean datza, irudimenak jaitziera bezala ulertzen duen ekintza batean. Baina gauzeekin batera, Lauaxetak eguna ere proposatzen du. Argia bilatuz gauzetatik urruntzea bilatzen duena: igoyeraren sinbolizazioa. Biak liburu berean.

Lauaxetak biak erabiltzen ditu, denboraren larriduratik ihes egiteko, edo santifikazioa, edo deabrukeria, bien arteko aurkitzen ez dugula, eta idazlea batetik bestera dabilkigula.

Ondorio bezala, bada, Lauaxetaren olerkigintzan itaun bat argi dago: nola gaindi denborarekiko larridura? Eta erantzun bi: Jaungoikoaren ezilkortasuna bilatuz, edo bizitzak eskaintzen duen unean unekoa batuz.

J. K.

1 AROSTEGI, L.: «Lauaxeta-ren poesi gunetarantz», in: LAUAXETA: *Olerkiak*, Etor, Donostia, 1974.

2 Luze joko luke gerra aurreko kritika-lanaren berri zehatza emateak. Baina aipatutako idazleen artikuluko hauek zitatzea komeni da: AITZOL: «Poeta entre luchas y crisis, ¿Perder el tiempo?», in: *El Día*, 36-06-16; AITZOL: «El heraldo de la poesía bizkaína. Poesía impresionista», in: *El Día*, 36-06-26. E[RLETXU-BE. Juan de ABANDO]: «Arrats-Beran», in: *Euzkadi*, 36-02-23. Artikulu bitxi bezala, eta *Arrats Beran* liburuari buruz lehenbizikoa izateagatik, merezi du beste hau ezagutzea ere: M[OURLANE MICHELENA]: «Urkiaga'tar Esteban, Lauaxeta. *Arrats beran*», in: *El Sol*, 35-07-27.

3 LIZARDI: «Rumbos nuevos», in: *Euzkadi*, 31-12-17.

4 Bego hemen nere buruaren aipamen lotsagabea: «Lizardiren *Ondar Gorri*. Azterketa formal eta sinbolikoaren saioak», in: *Euskeraren Iker Atalak*, 2, 1983, 51-64 or.

- 5 X.X.: «Banquete homenaje a Lauaxeta», in: *Euzkadi*, 35-07-24.
- 6 LAUAXETA: «Topa baten ostean», in: *Yakintza*, 1935, 415. or.
- 7 Datua bere arreba Felisa Urkiagarengandik jaso dut. Ez dakigu izena zuzena den, edo euskal izena zuen testuak. Dena dela, gerra aurretixoan Martin Arrizubietari irakuri omen zion Lauaxetak.
- 8 LAUAXETA: «Biotz begietan», in: *Euzkadi*, 32-06-14. Testualki: «La poesía es la absoluta y auténtica realidad».
- 9 LAUAXETA: «Biotz begietan», in: *Euzkadi*, 32-06-14.
- 10 LAUAXETA: *Arrats Beran*, Verdes, Bilbo, 1935, 13. or.
- 11 SWEDENBORG: *Haevan and Hall*, aip in: BALAKIAN, A: *El movimiento simbolista*, Guadarrama, Madrid, 1968, 124. or.
- 12 LAUAXETA: «Izkiñuak», in: *Euzkadi*, 33-10-11.
- 13 LAUAXETA: *Azalpenak*, Labayru, Bilbo, 1983.
- 14 ORIXE: «Euskal "Eusko olerkiak" tartean», in: *El Día*, 32-09-22.
- 15 LAUAXETA: *Azalpenak*, 143. or.
- 16 LAUAXETA: «Gazigozoak», in: *Euzkadi*, 33-05-10.
- 17 JAEGER: *Paideia*, FCE, México, 1981, 250-1 or.
- 18 OTAEGI, L.: «Aitzolen projektu kulturalaz», in: *Jakin*, 29 (1983), 25. or.
- 19 Geroxeago demostratu zen testua apokrifoa zela, baina Lauaxetak ahozkotzat zuen. Claudio Otaegiren «Beotibarko zelaia»z ari gara.
- 20 LAUAXETA: *Azalpenak*, 135. or.
- 21 *Ibid.*, 136. or.
- 22 *Ibid.*, 138. or.
- 23 *Ibid.*, 134. or.
- 24 IBARZABAL, E.: *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia, 1977, 56. or.
- 25 DURAND, G.: *Estructuras antropológicas de lo imaginario*, Taurus, Madrid, 1982.